

5.2 Філософські виміри проблеми інтерпретації тексту в перекладах Біблії англійською мовою

Проблема перекладу набуває філософського статусу, хоча самі філософи ще донедавна не бажали визнати або просто зрозуміти, що філософія немислима без феномену перекладу, який «утворює елементарну складову самого акту думки як взаємодії того, що не може бути вимовлено, того, що ще не було вимовлено й того, що вже було вимовлено»; і що «онтологія перекладу утворює першу й останню умову перетворення невербального змісту свідомості в артикульовані, граматичні та дискурсивні форми» [131, с. 164].

Текст як об'єкт філософії виступає особливою реальністю, похідною від людини і об'єктивізованою у якості самотійної сутності. Кожна епоха шифрує знаки цієї реальності відповідно до своїх умінь, цілей, уявлень про істину, справедливість, красу. Філософ інтерпретує для пошуку смислу і цінностей, які закладені в тексті потенційно і розкриваються в контексті нової соціокультурної, просторово-часової заданості. Філософське розуміння тексту це – така інтерпретація, яка робить його потрібним сьогодні. Мислитель шукає у тексті нові смисли, і навіть може допустити таку інтерпретацію, яка викривляє початковий смисл тексту, оскільки його значення поєднується із рефлексією філософа над сьогоднішнім буттям [126, с. 13].

Одночасно з розумінням тексту, тобто мислення іншого, людина розуміє саму себе. Кожен бачить світ не таким, який він є, а таким, якими є ми самі або таким, яким ми налаштовані його бачити. Факти кожен інтерпретує залежно від власного досвіду, і всі вони отримують значення виключно в силу їх інтерпретації [132, р. 27-33].

Протягом усього свого існування Біблійні тексти привертали пильну увагу. Священники, теологи, філологи, лінгвісти, філософи, історики постійно працювали над ними. Біблія – це інтерес не тільки з релігійної, але і з лінгвістичної точки зору. Священна книга християнства являє собою особливе надбання людства, вивчення якого може інтерпретувати не лише історико-політичні події, а й весь розвиток та зміну мов, на які вона неодноразово

перекладалася. Біблія – це також невід’ємна частина світової літературно-художньої спадщини.

У VII ст. на основі говірок англів, саксів та ютів формується давньоанглійська мова. Це століття можна вважати початком в історії розвитку англійського перекладу. У 735 р. Беда Преподобний почав перекладати англійською мовою Євангеліє від Іоанна, але завершити цю працю він не зміг. По суті, цей переклад поклав початок розвитку англійської прози.

Так як історія перекладів Біблії на англійську мову бере свій початок з VII ст., коли англосакси були навернені в християнство, то до епохи Реформації єдиною Біблією, що вважалася авторитетною в Британії, була Вульгата. А от перші спроби реального перекладу Біблії були зроблені у VIII ст. Єпископом Шерборнським Альдгелем.

Рукопис, відомий під ім’ям Псалтир Веспасіана, написаний приблизно у 825 р., містить найбільш ранній приклад визначеного типу перекладу, який мав назву «глосса». Глосси повинні були служити підмогою для кліриків і вписувалися між рядків латинського тексту. Вони часто наслідували латинському порядку слів, що дуже відрізнявся від порядку слів, прийнятого в англосаксонській мові.

До кінця X ст. існувало дуже багато перекладів. Західно-саксонські Євангелія (X ст.) – це був повний переклад Євангелій, зроблений, можливо, трьома перекладачами. Близько 990 р. знаменитий своєю вченістю Єльфрік перевів декілька книг Старого Завіту, у тому числі всі П’ятикнижжя, книги Ісуса Навіна, Суддів, Царств і кілька книг зі старозавітних апокрифів. Свої переклади, що нерідко збивалися на прозаїчний переказ, він час від часу вставляв у проповіді. Праця Ельфріка, Західно-саксонські Євангелія, і численні переклади Псалтиря – от усе, що було зроблено в давньоанглійський період на шляху до повного перекладу Біблії.

XIII ст. було більш менш спокійним і тому, перекладацька діяльність відновилася. Безліч нових перекладів Біблії на англійську мову підпадають під категорію скоріше релігійної літератури, аніж власне перекладу. Ормулум ченця

Орма (1215 р.) – це своєрідний ритмізований переклад євангельських уривків, які використовуються у месі в словосполученні з проповідями. Три переклади Псалтиря з'явилися у 1350 р.: анонімний віршований переклад, переклад Псалтиря, авторство якого приписують Вільямові із Шорхама, і переклад з коментарями пустельника і містика Річарда Ролла з Гемпола. У XIII-XIV ст. невідомими авторами були перекладені різні частини нового Завіту [127].

Протестантські перекладачі часів Реформації відмовилися від Вульгати як первинного джерела. У ході порівняння давньоєврейських і грецьких текстів Біблії з латинським текстом Вульгати виявилися невідповідності та неточності. Першим англійським протестантським перекладачем Біблії став Вільям Тіндал (1492-1536 рр.). Він вивчив грецьку мову в Оксфорді і Кембриджі, а давньоєврейську, очевидно, у Німеччині. Він спробував надрукувати свій переклад Нового Завіту в Кельні, але церковні влади примусили його переїхати у Вормс, де він і завершив видання. Видання великого формату було опубліковано у Вормсі у 1525 р., воно потрапило в Англію у наступному році і було негайно спалене. Незважаючи на церковний проклін, передруки відбувалися один за одним, багато з яких попадали в Англію з Нідерландів. Перший том Старого Завіту в перекладі Вільяма Тіндала вийшов у 1530 році. Згодом автор був заарештований і у в'язниці продовжував роботу над Старим Завітом, проте в 1536 році був визнаний єретиком і спалений на багатті у Вілворде біля Брюсселя [125].

Переклади XV ст. в основному були «механічними», що максимально наближалися до оригіналів, іншими словами, буквалістськими, дослівними. Вони виконували завдання ознайомлення англійців з іншомовними текстами. Водночас із буквалізмом існувала й зовсім інша протилежна тенденція – вільне ставлення до оригіналу (щось додавалося, щось пояснювалося, а щось вилучалось, а не перекладалось). Тобто тексти перекладу максимально адаптувалися до англійського сприйняття.

У 1537 р. Генріха VIII переконали дати своє найвище схвалення ідеї створення англійської Біблії, так виник «новий переклад». Він вважався

перекладом Томаса Метью, хоча реальним видавцем був, очевидно, Джон Роджерс. Фіктивний перекладач був потрібний для того, щоб уникнути скандалу у зв'язку з фактичним виданням праці страченого Вільяма Тіндала. У 1538 р. вийшов королівський наказ, відповідно до якого, кожен прихід зобов'язувався придбати для своєї церкви екземпляр Біблії, причому половину вартості книги повинні були відшкодувати парафіяни. Мова в наказі йшла, ймовірно, не про Біблію Метью, а про новий переклад. У 1539 р. новий переклад вийшов у світ, і цей важкий том був названий Великою Біблією. Редактором був Майлс Ковердейл, але текст являв собою скоріше переробку Біблії Метью, ніж ковердейлівський переклад 1535 р. Друге видання 1540 р. іноді називають Кранмеровською Біблією (його випереджає передмова архієпископа Кранмера). Велика Біблія стала офіційним текстом, інші ж переклади були заборонені.

Коли до влади прийшла католичка Марія Стюарт, то вона навела жах на англійських протестантів. Щоб уникнути переслідувань, багато хто з них емігрували й оселилися в Женеві (на той час центр радикального протестантизму). Англійська громада в Женеві випустила в 1557 р. Новий Завіт і Псалтир, а в 1560 р. – повне видання Біблії, так звану Женевську Біблію. Женевський переклад був певною мірою найбільш науковим перекладом того часу. За основу був узятий текст Великої Біблії (1550 р.), що потім був значно поліпшений редакторами, що виправили безліч помилок і неточностей. Поширенню Женевської Біблії перешкоджав консервативно налаштований спадкоємець Кранмера на кафедрі архієпископа Кентерберійського – Метью Паркер [127].

У 1568 р. Метью Паркер випустив у світ своє власне видання – Єпископську Біблію. Назва говорить про те, що це була колективна праця англіканських єпископів, що справилися з цим завданням лише за два роки; вони використовували у якості основи Велику Біблію, відхиляючись від неї лише у тих випадках, де вона вступала у суперечність з давньоєврейським чи грецьким текстами. У Єпископській Біблії часто запозичуються ті місця з Женевської Біблії, де її переваги у точності перекладу не викликали сумніву. Після

завершення роботи Єпископська Біблія замінила Велику Біблію у якості офіційної Біблії Англіканської церкви.

Пуританин Джон Рейнолдс виступив у 1604 р. з пропозицією про необхідність нового авторитетного перекладу, звернувшись з ним до короля Якова. Яків схвалив ідею і вирішив замінити Женевську Біблію, оскільки вона ставила під сумнів священне право монархів на трон. Король також хотів покласти край склокам між різними релігійними фракціями. Яків призначив перекладачів. Перекладачі були розбиті на чотири групи, що збиралися у Вестмінстері, Кембриджі і Оксфорді.

Біблія короля Якова – це не перший варіант священного писання англійською мовою. Вона вийшла у світ у 1611 році: два роки і дев'ять місяців тривав переклад, ще дев'ять місяців – на підготовку рукопису до друку. Однак книга ніколи не завоювала б популярності, якби не була незабаром перевидана у малому форматі і з латинським набором (що свого часу забезпечили широке розповсюдження Женевської Біблії). Біблія короля Якова стала першою Біблією, яку в церквах читали англійською мовою.

Проте Біблія короля Якова не допомогла примиренню монархістів з пуританами, які виступали за обмеження влади офіційної церкви і монархії. 30 років опісля в Англії почалася громадянська війна.

До першого видання Виправленого перекладу в США ввійшли читання американських фахівців, що працювали разом з англійськими редакторами. У 1901 р. ці читання були включені в текст видання, що одержало назву Американського стандартного перекладу (The American Standard Version). Воно послугувало основою для Виправленого стандартного перекладу, підготовленого за підтримкою Міжнародної ради по релігійному навчанню (1937 р.). Загальна редакція цього перекладу (Новий Завіт вийшов у 1946 р., Старий Завіт – у 1952 р.) була здійснена деканом Л.Е. Уейглом із Єльського університету.

У різкому контрасті з різними виправленнями перекладів стоїть почата в Англії спроба створити авторитетний текст англійської Біблії для XX ст. Нова

Англійська Біблія (Новий Завіт, 1961 р.; Новий Завіт, Старий Завіт і Апокрифи, 1969 р.) – це абсолютно новий, свіжий переклад оригінальних текстів на природну, розмовну англійську мову XX ст., у якому не використовуються як архаїчні конструкції XVII ст., так і буквалістське копіювання грецьких зворотів. Таким чином, цей переклад попросився з традицією, що йшла від Вільяма Тіндала.

Сучасні перекладачі таких древніх текстів, як Біблія, рано чи пізно зіштовхуються з проблемою перекладу слів, що мають у своєму значенні особливий культурний компонент, представлений у світі Біблії, але або відсутній, або такий, що має інший зміст, у мові і культурі тих читачів, яким призначається цей переклад [130].

Складний випадок представляють дієслова (мова йде про дієслова *anakeimai* і *anaklinomai*), що у тексті Євангелій використовуються для позначення такої дії, як *опускатися і приймати горизонтальне положення поруч з низько розташованим столом* (напівлежати за низьким столом), особливо якщо обід відбувається в офіційній обстановці. Для греко-римського світу такий спосіб прийому їжі був звичайною справою і тому перші читачі Євангелій прекрасно розуміли, про що йшла мова. Проте для представника сучасного західного суспільства, де люди приймають їжу сидячи за високим столом, даний фрагмент тексту уже викликає нерозуміння. Тому перекладачі повинні вирішити, який саме семантичний компонент вони відбивають при перекладі:

- прийняття їжі;
- просторове положення людини;
- ступінь офіційного заходу.

Більш складну проблему являють собою слова та вирази, які поєднуються в групи, що виражають фундаментальні для даного суспільства поняття, а не просто частки або компоненти семантичного змісту. Особливі труднощі виникають у тому випадку, якщо такі базові поняття:

- мають, на перший погляд, тотожне, а в дійсності відмінне від сучасної мови значення і функціонування, або

- включають глибинні і найчастіше важко усвідомлювані позиції, що стосуються суспільства в цілому.

Приклад першого типу неодноразово обговорювався в літературі. Так, у роботі Р. Омансон «Translating the anti-Jewish bias of the New Testament» використовується переклад антиіудейського тону в Новому Завіті – це поняття «іудеї», *hoi ioudaioi*, що є присутнім у Новому Завіті, головним чином у Євангелії від Іоанна. Цілком зрозуміле побоювання з приводу можливих обвинувачень в антисемітизмі, що виявляється як серед сучасних християн, так і в тексті Нового Завіту і постало причиною, свого роду, культурної модернізації деяких перекладів, що ґрунтувались на тому положенні, що автори Нового Завіту писали не взагалі про іудеїв, а про їхніх правителів. Такий підхід, звичайно, дозволяє уникнути можливих обвинувачень в антисемітизмі, однак цей результат досягається завдяки тому, що затушовується реальна історична картина, а саме – відчуження церкви і синагоги та поляризація християн іудеїв за принципом «ми і вони». У той же час, коли мова йде про історичний факт, що не має нічого загального з проблемами сучасності, ніхто у текст не вносить ніяких змін.

На сьогодні завершено роботу над новим перекладом Біблії на англійську мову. Перекладачі – 15 американських і британських лінгвістів. У традиційний переклад внесено близько 45 тисяч виправлень – це складає 7 відсотків тексту.

Перекладачі прагнули замінити всі слова, що отримали в молодіжному жаргоні нові значення: наприклад, слово *stoned* зараз сприймається як «обкурений» замість первісного – «забитий камінням». Перекладачі також вирішили, що слово «прибульці» – *aliens* («мандрівники ми перед Тобою і прибульці») у молоді буде викликати асоціацію зі словом «інопланетяни», тому в новій редакції Біблії слово «прибульці» замінене на *foreigners* – «іноземці». «Святих» – *saints* узагалі замінили на *God's chosen people* – «Богом обрані люди». Діва Марія названа не «та, що отримала благодать у Бога», а *pregnant* – «вагітної».

Щоб виключити «дискримінацію жінок», у рядку «Бог створив людину, по подоби своєму» раніше уживане слово *man* – «людина», «чоловік», замінено на

словосполучення *human beings* – «люди». (Замість: *When God created Man, he made him in the likeness of God* буде *When God created human beings, he made them in the likeness of God*) [130, с. 76].

Слід підкреслити, що прагнення створити єдино правильний переклад призвело до зміни первісного біблійного тексту. Розвиток мови пропонував перекладачам визначені вимоги викладу тексту, розвиток теології і численні тлумачення біблійних текстів. Це, у свою чергу, привело до того, що тексти перекладів Біблії стали істотно відрізнятися один від одного.

За енциклопедичними даними, повний переклад Біблії здійснено більш ніж 250 мовами світу, окремі книги Святого Письма перекладалися ще 740 мовами та діалектами, що в цілому становить близько 1000 перекладів.

Як засвідчує кембриджська «Історія стародавнього світу», жодна з книг ніколи навіть не наближувалася до такої величезної й постійної популярності, як Біблія [128, с. 294].

Аналіз специфіки традицій англomовних перекладів Біблії в контексті історії європейського християнства довів, що переклад біблійного тексту завжди не лише втрачає та дещо змінює сенс вихідного тексту, але й неминуче вносить як національні мовні та культурні конотації, накопичені мовою перекладу, так і конфесійні особливості.

Будь-який переклад біблійного тексту в рамках національної перекладацької традиції так чи інакше трансформує мовно-смісловий універсум релігійної традиції, що сприяє оновленню та поглибленню його розуміння, відповідно до вимог певного історичного періоду. У зв'язку з цим, створення єдиного найвірнішого перекладу Біблії в межах національної чи конфесійної традиції не є можливим.